

Suvremeno društvo i problem ljudskih potreba i vrijednosti

Simpozij Sociološkog društva Hrvatske
Stubičke Toplice, 11 — 12 prosinca 1975.

Vladimir Lay i Antun Petak

Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21/I

Revija za sociologiju 1976, God. VI., br. 1 (ožujak): 66—76

U organizaciji Sociološkog društva Hrvatske u Stubičkim je Toplicama 11. i 12. prosinca 1975. godine održan simpozij na temu *Suvremeno društvo i problemi ljudskih potreba i vrijednosti*. Ova znanstveno i društveno aktualna tema okupila je relativno veliki broj sociologa, posebice pripadnika mlađe generacije. Prilog, u obliku referata, izlaganja, odnosno diskusije, Simpoziju su dali i predstavnici ostalih znanstvenih disciplina i struka, kao npr. psiholozi, antropolozi, ekonomisti, urbanisti i arhitekti-dizajneri.

Tijekom dva dana svoje je priloge izložilo preko 20 autora, a inače je stiglo ukupno 25 referata od 30 autora (bez jednog pokušaja bibliografije). Ambicija Simpozija da inaugurira interdisciplinarni pristup, prije svega je došla do izražaja u diskusiji. Treba reći da je plodno tlo predstavljala i sama tema i to kako svojom sveobuhvatnošću, tako i provokativnošću. Rijetke su teme, kojima je monodisciplinarni pristup toliko stran kao ovaj.

U ovom osvrtu nastojat ćemo prepričati i prikazati, barem u obliku šturih natuknica, priloge koji su podnijeti na Simpoziju.* Po izvjesnoj načelnoj sličnosti referati bi se — kako je to učinio i organizator — mogli razvrstati u tri grupe: *opći pristup ljudskim potrebama i socio-kulturnim vrijednostima u suvremenom društvu, tematski konkretizirano motrenje ljudskih potreba i socio-kulturnih vrijednosti, te analiza određenih potreba i vrednota u konkretnom prostoru i vremenu*.

* Na žalost, niti Sociološko društvo Hrvatske kao organizator Simpozija, a niti naš časopis, nisu mogli osigurati objavljivanjem integralnih materijala sa ovog skupa.

U okviru mogućnosti »Revija za sociologiju« je ovaj broj posvetila općenito simpoziju objavljujući integralne tekstove Ivana Kuvačica, Dimitrija Sergejeva, Ivana Mandića, Zinke Venta i Antuna Petaka, te nešto skraćen rad Stanka Petkovića.

Dosad su objavljena tri djelomično ili potpuno prerađena rada sa Simpozija. Časopis *Sociologija sela*, kojega izdaje Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, u svom dvobroju 51—52/1976, objavio je priloge: (a) Dušica Seferagić, *Gradani o razvojnim problemima mjesnih zajednica u gradu Zagrebu* (značajno prerađen i proširen tekst »Urbane potrebe stanovnika dijela Zagreba«), str. 75—88; (b) Ivan Cifrić, *Uloga centralnosti naselja u bližjoj i daljnjoj okolici grada Zagreba* (djelomično prerađen i skraćen tekst »Mjesto zadovoljavanja nekih ekonomskih potreba domaćinstava«), str. 89—96; i (c) Ivan Magdalenić, *Dvije vrste kulturnih potreba stanovnika Središnje Hrvatske i mogućnosti zadovoljavanja tih potreba* (ponešto prerađeno saopćenje sa Simpozija), str. 97—102.

Konačno, prikaz Simpozija s posebnim osvrtom na grupu saopćenja koja uvjetno ulaze u urbanu sociologiju napisao je Gorostav Keller (»Potrebe i vrijednosti grada«, *Čovjek i prostor*, Zagreb, travanj 1976), tako da smo se na tom dijelu u našem osvrtu ponajmanje zadržavali.

OSVRT NA SIMPOZIJI

Na taj način prvu grupu abecednim redom čine radovi: *Vera St. Erlich*, »Individualizirani i dijadički odnosi kao potreba čovjeka«; *Branko Horvat*, »Blagostanje običnog čovjeka u raznim zemljama«, *Miroslav Jilek*, »Da li je moguće planiranje potreba?«; *Ivan Kuvačić*, »Ljudske potrebe i ljudske vrijednosti«; *Ante Lauc*, »Teorija potreba — utopija ili imperativ«; *Ivan Mandić*, »Ljudske potrebe promatrane s ekonomskog stajališta«; *Antun Petak*, »Sistemi vrijednosti u konkretnoj socio-psihološkoj svijesti«; *Dimitrije Sergejev*, »Naše potrebe i naši zadaci«, te *Zinka Venta*, »Vrednote kao temelj društvenosti odnosno humanosti«.

U drugu grupu, koja se od prve tek uvjetno razlikuje po određenijem uglu tematiziranja ljudskih potreba i vrednota, čine radovi: *Blaženka Despot*, »Potreba vrijednosti i vrijednost potrebe industrijskog društva«; *Josip Golčić*, »Vrednovanje vrednota«; *Božo Jušić*, »Vrijednosni kriteriji razvoja obrazovne strukture«; *Helmut Landher*, »Izmjena svijeta i mjera života«; *Stanko Petković*, »Vrijednosne orijentacije prema društvenim promjenama i metodologija njihova mjerenja«; *Duško Sekulić*, »Vrijednosne orijentacije kao faktori organizacionog ponašanja« i *Srboljub Stojanović*, »Evaluacija novih tehnologija u samoupravnom socijalističkom društvu«.

Konačno, treću grupu u kojoj (uvjetno govoreći) dominiraju prilozi iz urbane sociologije a pretežno se temelje na rezultatima empirijskih istraživanja (po čemu su komplementarni radovima iz prve, a dijelom i druge grupe), organizator je formirao od slijedećih radova: *Tihomir Borzan i Ante Lauc*, »Analiza zadovoljenja osnovnih potreba stanovnika Slavonije i Baranje«; *Ivan Cifrić*, »Mjesto zadovoljavanja nekih ekonomskih potreba domaćinstava«; *Ognjen Čaldarović*, »Društvene vrijednosti i ljudske potrebe u urbanističkom planiranju«; *Rajko Dobrijević*, »Neki ideološko-politički aspekti društvene orijentacije šibenske omladine«; *Goroslav Keller*, »Dizajn i marketing u zadovoljavanju potreba rada«; *Fedor Kričovac*, »Ljudske potrebe i potreba dizajna«; *Ivan Magdalenić*, »Dvije vrste kulturnih potreba stanovnika Središnje Hrvatske i mogućnosti zadovoljavanja tih potreba«; *Silva Mežnarić, Tomo Stefe, Joži Puhar-Kranjc i dr.*, »Preplitavanje vrednota pri uspostavljanju jedne nove radne organizacije« i *Dušica Seferagić*, »Urbane potrebe stanovnika dijela Zagreba«.

Ivan Kuvačić se u svom radu *Ljudske potrebe i društvene vrijednosti* bavi konsekvencama po ljudske potrebe državno-sistemske iskrivljavanja Marxove teorije. Manipulacija zaodjenuta ideološkim ogrtačem proširena je na elementarne instinkte i nagone, provodi se stručno i uklopljena je — jer samo tako parcijalni interes može biti prikazan kao poželjan i dominantan — u vrijednosni sistem svoga doba.

Kuvačić upozorava, naime, da unatoč tome što je čovjek razvio i druge potrebe za njega i dalje značajnu (pa i presudnu) ulogu imaju fiziološke potrebe i potreba za sigurnošću. Posebno se pozabavio ulogom privatnog vlasništva u razvoju čovjekove samosvijesti, ali i u otuđenju svih fizičkih i duhovnih osjetila, odnosno u formiranju osjetila posjedovanja. Bitnu ulogu u tom procesu imalo je stjecanje novca i osvajanje vlasti, jer to dovodi do pretvaranja drugog čovjeka u sredstvo vlastitih prohtjeva.

Ovaj poznati sociolog pokazuje da je relativno siromaštvo ljudskih potreba uvjetovano društvenim odnosima. Prema njemu ukidanje privatnog vlasništva koje vodi niveliranju potreba podloga je tiranije, jer ljudskom zajedništvu može voditi samo kolektivna solidarnost i spremnost čovjeka da se žrtvuje za zajednicu. To su pak osobine koje je razvio proletarijat i one pokazuju koliko je čovjek u svom najindividualnijem postojanju istodobno dio zajednice. Državni je socijalizam, međutim, doveo do odvajanja zajednice od pojedinaca i njenog pretvaranja u cilj kojem treba služiti. To je put gušenja ljudskih potreba i stvaranje države osiromašenih i preplašenih pojedinaca.

Autor na kraju ističe da dosad građanskoj koncepciji ljudske sreće, na žalost, nije konfrontirana empirijska socijalistička alternativa. Treba, međutim, reći

da ni on u svom obračunu sa staljinističkom tezom ne pruža operacionaliziraniju verziju svestranog razvoja ljudskih težnjih i potreba na dostignutom stupnju razvoja.

Predmet rada *Naše potrebe i naši zadaci* autora *Dimitrija Sergejeva* je sukob vrijednosti i potreba u suvremenom društvenom životu. Društveni je napredak doveo do porasta životnog standarda. Tehnologijska se dostignuća koriste, međutim, na način koji na dulju stazu donosi nesreću. Sergejev to posebice pokazuje na primjeru odnosa čovjeka prema okolini. Naime, i u suvremenosti kada se radi o neorganskim materijama čovjek nastavlja i dalje komotno razbacivati otpatke čime neposredno dovodi u pitanje vlastitu egzistenciju. Drugi primjer kojega koristi jest pretvaranje civilizacije u pretežno sjedilački način života.

Na temelju analize ovih pitanja izveo je zaključak o nužnosti razmišljanja o potrebama, ocjenama i vrednotama. Posebice otkako je čovjek u razvijenim zemljama prevladao problem egzistencijalnog minimuma. Dalekosežan značaj u tome po njegovu mišljenju ima znanstvena analiza, koja je ponajbolje pokazala opasnosti koje slijede iz dosadašnjeg načina ponašanja (npr. ekološki problemi).

Iako smatra da nove potrebe i vrijednosti brzo prodiru u život, Sergejev ipak ističe nužnost poduzimanja svestranih zadataka kako bi se »egoistički« čovjek preobrazio u »društvenog čovjeka«.

U svom esejističkom radu *Teorija potreba — utopija ili imperativ* osječki sociolog *Ante Lauc* ustvrđuje da su suvremenoj sociologiji, usmjerenoj na mijenjanje a ne samo na tumačenje svijeta, potrebne teorija slobode, teorija znanja i teorija potreba. Nakon toga tematizira Maslowljevu teoriju hijerarhije potreba i konstatira da se viša potreba javlja onda kada dođe do zasićenja u zadovoljavanju prethodnih potreba. Povijest društva mogla bi se prema njemu analizirati kao historijski proces stvaranja uvjeta za zadovoljavanje sve viših potreba za većinu stanovništva. Tu tezu nastoji argumentirati ističući dominantan značaj određenih potreba u konkretnim povijesnim razdobljima (npr. potrebe za sigurnošću u srednjem vijeku).

Postavljajući široki okvir promišljanju ljudskih potreba Lauc ustvrđuje da će komunizam nastupiti tek onda kada većina ljudi izvrši negaciju fizioloških potreba, potrebe za sigurnošću, potrebe za društvenošću i potrebe za prestižem.

U zaključku rada upozorava na zavisnost između zadovoljavanja potreba i ekonomskih efekata proizvođača. Ističe da je pitanje sadašnje i buduće organizacije proizvodnje posebno aktualno zbog raskoraka između neiskorištenih proizvodnih kapaciteta i nezadovoljenih potreba stanovništva. U tom kontekstu pripominje da se danas nalazimo u fazi uhadavanja samoupravnih interesnih zajednica a da istodobno malo znamo o zadovoljenosti određenih potreba. Proizlazi da je teorija potreba za sociologiju »imperativ potreba«, koja bi istodobno pomogla razumijevanju društvenih zbivanja i razvijanju »carstva slobode«.

Opsežan rad *Sistemi vrijednosti u konkretnoj socio-psihološkoj svijesti*, koji je dostavio naknadno, *Antun Petak* je posvetio pluralizmu vrijednosnih orijentacija u prosječnoj društvenoj svijesti u suvremenoj Jugoslaviji. Pred nama je teorijsko promišljanje, koje se temelji na sintezi dosad izvršenih istraživanja primjenom historijsko-strukturalne metode.

Sistemi vrijednosti u socio-psihološkoj svijesti autora interesiraju zato što redovito stoje u izvjesnoj suprotnosti s društvenom stvarnošću i nastoje idealno riješiti način postojanja pojedinca kao člana grupe i grupe kao dijela društva. U tome je i njihov veliki značaj za teoriju klase.

Ovaj je problem osobito važan u procesu izgradnje samoupravnog društva kada društveni procesi postupno i nezamjetljivo inijenjaju društvenu stvarnost, a sudjelovanje ljudi u društvenoj akciji zavisi od toga dijele li oni isti sistem vrijednosti s društvenom organizacijom ili se prema normativnoj društvenoj svijesti odnose kritički, sve do njezinog odbacivanja.

Budući da se izgradnja industrijskog društva poslije Oslobođenja u nas u biti odvijala na temeljima ekonomije akumulacije kapitala i da je došlo do ekonomizacije svijesti, nakon procesa totalizacije vrijednosne svijesti došlo je do disolu-

cije grupnih-klasnih simbola na univerzalne i individualne, te do promjene doživljaja temporalne društvene dimenzije. Posljedice su bile slabljenje energetskeg potencijala grupnih simbola i osjećaj nesigurnosti (pa čak i frustracija) zbog isuviše velikog jaza između normativno postavljenih društvenih ciljeva i subjektivne percepcije društvene stvarnosti. Potvrdu te tendencije autor nalazi u zbivanjima sedamdesetih godina, a posebice se zadržava na analizi ponašanja intelektualaca (drži ga najindikativnijim) i radništva.

U analizi povezanosti društvenog položaja i vrijednosne orijentacije istakao je i utjecaj predindustrijskog ethosa seljaštva na vrijednosnu orijentaciju osnovnih socijalnih aktera, koji su i sami mahom regrutirani iz tog demografskog rezervoara. Mogućnost ozbiljenja vrednote samoupravne društvene integracije uvelike su — ističe kasnije — onemogućili koncentracija društvene moći i njeno otuđivanje od proizvođača. Iako su ostvareni ne mali rezultati u razvoju samoupravljanja na horizontalnoj društvenoj razini bitna obilježja načina života proizvođačkih slojeva u konkretnim društvenim uvjetima još uvijek čine uronjenost u instrumentalnu industrijsku proizvodnju, racionalno-utilitaran i funkcionalan odnos, te monetizaciju društvene svijesti. Funkcionalna diferencijacija izazivala bi generalizaciju načela efikasnosti i racionalnosti na cjelokupan društveni i kulturni život, a što bi imalo bitne posljedice po samoupravljanje.

Petak zaključuje da korijeni postojanja različitih vrijednosnih orijentacija društvenih grupa u nas objektivno leže u različitim načinima proizvodnje, proturječnom položaju društvenih grupa, ali ne zanemarujući značaj kulture, tradicije i drugih činilaca.

Mlada slovenska sociologinja *Zinka Venta* u svom, također naknadno dostavljenom, referatu *Vrednote kao temelj društvenosti odnosno humanosti* upozorava da formiranje vrijednosne orijentacije ne zavisi samo o društvenim i klasnim odnosima, o društvenom sistemu i karakteru kulture, nego i o čovjeku kao samostvaraocu. U tom smislu i postavlja pitanje koje su vrednote temelj društvenosti? U odgovoru ističe da su to one vrednote koje pretpostavlja čovjek kao integralna ličnost. Nastavljajući tim filozofsko- i politologijsko-antropologijskim tragom, *Venta* uviđa da čovjek i u industrijskom društvu iako nije realiziran kao integralna ličnost raspolaže mogućnostima da riješi povijesni konflikt između pojedinca i društva. Međutim, on to ne uspijeva jer u situaciji masovnog konformizma prihvaća model jednodimenzionalnosti pretvarajući se u objekt masovne industrijske potrošnje, slobodnog vremena, političkog autoriteta, itd., te birajući ono što je izvan rizika i odgovornosti, a povezano s hedonizmom.

Socijalizam pretpostavlja realizaciju čovjeka kao integralne ličnosti. Preduvjet socijalizma i integralne ličnosti, pak je realizacija samoupravljanja kao vrednote. Kako je u nas samoupravljanje, međutim, uvedeno pravnom normom ono bi trebalo biti internalizirano. No, na putu internalizacije stoji raskorak između normativne demokratske i stvarne oligarhijske distribucije društvene moći, te se mogućnost sudjelovanja u samoupravljanju ne doživljava kao element društvene akcije, nego kao institucionalni sistem.

Autorica na kraju ističe da problemi vrijednosne orijentacije u nas proizlaze iz raznolikosti i niske indikativnosti društvenih vrijednosti, koicidencije i uzajamne blokade modernih i socijalističkih te tradicionalnih vrijednosti, a posebice iz vrijednosnog dualizma koji se izražava u stalnom osciliranju između organizma i voluntarizma.

Vera St. Erlich je u svom saopćenju *Individualizirani i dijadički odnosi kao potreba čovjeka* pošla tragom etoloških istraživanja i na primjerima dijadičkih odnosa između djeteta i majke, majke i djeteta, odnosa između spolova i prijateljstva dvoje ljudi izvan obitelji propitivala temeljnu ljudsku tendenciju prisnosti i ljubavi, tj. potrebu tzv. »pozitivnog afekta« vis-à-vis ljudske agresivnosti. Drugim riječima, ona nastoji pokazati kako je čovjekova potreba da bude trajno povezan s jednom osobom, koja je za njega nenadoknadiva i važnija od svih ostalih na svijetu, odnosno potreba za individualiziranim i dijadičkim odnosima biološka spremnost »pojačana tradicijom od milijun godina i više od tridesetih tisuća generacija«.

Da bi argumentirala ovu pretpostavku autorica posebno analizira odnos djeteta prema majci, jer dijete nije socijalizirano i u njega se jasnije očituju urođena svojstva: »Povezanost između majke i djeteta je uzajamnost, a kontakt i nježnost ne potječe nipošto samo od majke. Djetetu su urođene neke reakcije unutar tog odnosa, a ne samo sisanje«.

Erlichova kao obilježje dijadičkog odnosa naročito ističe »da nije isključiv, majka obuhvaća istovremeno više djece jednakom intenzivnošću i mijenja fokus prema onome, koje ju u tom času više treba«. Podvlači, također, da ostvarivanje dijadičkog odnosa čovjeku pruža najveće zadovoljstvo, kao što prekid ili gubitak vezuje uza se najbolnija iskustva (kod djece, primjerice, može izazvati teške traume i psihofizička oštećenja, te gubitak sposobnosti prisnog vezivanja s jednom osobom).

Miroslav Jilek je u obliku teza razmotrio naslovno pitanje »*Da li je moguće planiranje potreba*«? Suprotstavljajući se planiranju zasnovanom na filozofiji rasta sa brojem dolara per capita kao jedinicom progressa, on piše da bi to mjerilo u najmanju ruku trebalo biti upotpunjeno parametrima socijalnog, ekološkog i pozitivno futurističkog. U nastavku tematizira neprimjerenost vladajuće tehnike planiranja sa stajališta ostvarenja totaliteta društvenog i ljudskog života pojedinca. Planiranje kao definiranje nedostataka sadašnjosti, tj. broj dolara per capita, može se jedino transcendirati odbacivanjem tog načina mjerenja sadašnjosti i budućnosti s ciljem da se oslobode društvene energije i prostora za ostvarenje ne samo materijalnih, nego i kulturnih potreba.

Jilek se posebno osvrnuo na pojavu tempocentrizma u planiranju i kritizirao generacije koje smatraju da je njihova sadašnjost jedina prava i vječna, pa zanemaruju budućnost i ne posjeduju odgovornost prema idućim generacijama.

Krećući se u okviru načelnih teza Jilek je zaključno ustvrdio da se razvoj socijalizma ne može izražavati samo povećanjem broja dolara per capita, nego sa razvojem socijalističkog humanizma, ali taj humanizam (sukladno prirodni svoga priloga) nije pokušao operacionalizirati.

U opsežnom i istraživački orijentiranom prilogu *Blagostanje običnog čovjeka u raznim zemljama* (ranije objavljenom na engleskom jeziku), poznati ekonomista Branko Horvat iznio je rezultate komparativne analize temeljnog blagostanja u različitim zemljama svijeta. Naglašavajući političku važnost istraživanja ovoga problema, Horvat je posebice eksplicirao metodološki poteškoće za jednu takvu validnu komparabilnu analizu.

Kao indikatore temeljnog blagostanja uzeo je (1) očekivano *trajanje života* (prilikom rođenja), (2) *obrazovanje* (mjereno relativnim brojem studenata upisanih na treći stupanj), te (3) *zdravlje* (mjereno relativnim brojem liječnika i relativnim brojem bolesničkih kreveta). Ove je indikatore primijenio u analizi slijedeće četiri grupe zemalja: (a) tzv. etatiističke zemlje, u kojima je gospodarska i politička moć u rukama države kao pokretača cjelokupnog društvenog života, (b) zemlje blagostanja u kojima su duže vremena na vlasti radničke i socijaldemokratske stranke, (c) ostale razvijene zemlje, i (d) zemlje s najbržim razvojem.

Analiza temeljnog blagostanja običnog čovjeka u pojedinim grupama zemalja omogućila je autoru izvođenje veoma interesantnih i za razmišljanje poticajnih zaključaka. Prije svega, našao je da temeljno blagostanje pridonosi rastu. Nadalje, utvrdio je da grupa etatiističkih zemalja postiže značajno veće temeljno blagostanje od drugih zemalja. Autor pripominje jedino da je u tim zemljama niže gospodarsko blagostanje, koje pridonosi zadovoljavanju potrošačkih aspiracija. U zemljama blagostanja temeljno je blagostanje veće nego u ostalim zemljama, ali niže nego u etatiističkim.

Horvat smatra da bi ovi rezultati kao empirijska osnova mogli poslužiti za jednu zanimljivu socijalno-političku analizu. Ne ulazeći u detaljnije raščlanjivanje rezultata valja reći da ova komparativna analiza indirektno upućuje na povezanost društveno-političkih i ekonomskih mjera, te procesa zadovoljavanja nekih temeljnih vrednota i potreba jedinki kao članova društva.

OSVRT NA SIMPOZIJ

Kategorički formuliranu tezu da se ljudske potrebe djelomično eventualno i mogu psihologijski tumačiti, ali da se fenomeni društvene svijesti nužno moraju izvoditi na temelju analize načina proizvodnje i društvenih odnosa u svom prilogu *Ljudske potrebe promatrane s ekonomskog stajališta* branio je Ivan Mandić.

Autor posebice piše o potrošačkoj orijentaciji u našem društvu ističući da tu usmjerenost podstiče cjelokupan sistem društvenih odnosa, a ne »buržoaski mentalitet« sam po sebi. Problemi zadovoljavanja potreba proizlaze iz poteškoća udruživanja proizvodnje i raspodjele. Međutim, da bi došlo do bitnijih promjena središnji značaj treba pridati i obrazovnom sistemu, koji je još uvijek više okrenut reproduciranju postojećeg nego izgradnji novog. Kako su potrebe ljudi vezane uz razvoj proizvodnih snaga, treba voditi računa da se aktivnost kojom će ljudi mijenjati postojeće stanje ne može pobuditi jedino djelovanjem na svijest ljudi.

Budući da je nejednako zadovoljavanje potreba kod društvenih grupa izraz klasne strukture društva, Mandić na kraju podvlači da prvenstveno cjelokupnom stanovništvu treba osigurati zadovoljavanje primarnih potreba. Sekundarne potrebe treba zadovoljavati u onom opsegu koji omogućuje razvoj društva.

* * *

Kod druge grupe zadržat ćemo se na referatima sociologa.

Potreba vrijednosti i vrijednost potrebe industrijskog društva, rad Blaženke Despot, slobodno bismo uvrstili u filozofsko-antropologijske tekstove. Osnova i ishodišta ovoga rada jest parafrazirana Marxova hipoteza da konkretne proizvodne snage predstavljaju objektivnu determinantu ljudskih potreba i vrijednosti, te odrednicu industrijskog društva. Iako na kraju rada govori o revoluciji i socijalističkom društvu, autorica se mahom zadržala na analizi industrijskog društva. Industrijsko je društvo pri tom razumijevalo zadovoljavanje potreba kroz industrijsku proizvodnju, proizvodnje predmeta potrošnje. Društvo, koje proizvodi obilje predmeta mora nužno i pojedinca vrednovati na temelju mogućnosti njegovog trošenja. Zbog toga u njemu i razvija nove potrebe. Naime, da bi ostvarila pretpostavku svoje reprodukcije, industrijska proizvodnja mora sama stvarati industrijske potrošače i sistem društvenog vrednovanja.

Stanko Petković je poslao prilog *Vrijednosne orijentacije prema društvenim promjenama i metodologija njihova mjerenja*. Pred nama je metodologijski rad u kojem je prezentirana izrada instrumenta mjerenja vrijednosnih orijentacija prema društvenim promjenama.

Odbacujući uobičajene dihotomne pristupe, autor je identificirao i operacionalizirao pet vrijednosnih orijentacija karakterističnih za suvremeno jugoslavensko društvo: (a) orijentaciju na tradicionalne vrijednosti ruralnih zajednica, (b) urbano-konzervativnu orijentaciju sitnih poduzetnika i obrtnika, (c) inovativnu orijentaciju u smislu optimalizacije postojećeg i maksimalizacije tehnološke racionalnosti te izraziti individualizam, (d) nonkonformizam odnosno osporavanje vladajućih institucija, reda, rada i pozitivnog vrednovanja prošlosti, (e) orijentaciju »stare ljevice«, koja znači pozitivnu usmjerenost prema marksističkoj ideologiji, podruštvljavanju imovine i egalitarizmu uz osobitu naglašenost autoritarnosti i ideologijske isključivosti.

Petković je detaljno izložio konstrukciju rang-skala za opisane vrijednosne orijentacije (prilagođeni Likertov postupak zbrojenih ocjena i upotreba natuknica umjesto tvrdnji). Testirajući valjanost skala tehnikom poznatih grupa dobio je statističke parametre visoke signifikantnosti. Pa ipak ne preporuča pojedinačnu upotrebu izoliranih skala, nego primjenu cjelokupne baterije. Zahvaljujući tome što izlaže pokušaj iznalaženja mjernog instrumenta za istraživanje vrijednosne orijentacije ovaj rad zaslužuje punu pažnju.

Rezultate istraživanja ličnih potreba i životnih ciljeva, te društvenih vrednota i ideala dobivene na malom uzorku redovitih i izvanrednih studenata, te radnika na doškolanju u Višoj pomorskoj školi u Rijeci možemo čitati u tekstu *Josipa Golčiča* pod naslovom *Vrednovanje vrednota*. Autor u uvodu naznačuje da »živimo u prijelaznom etičkom relativizmu i semivakuumu u kome se klasna i religiozna etika povlače i vrednosno devalviraju, a nova postklasna humanistička etika tek nadolazi«.

Na temelju analize sadržaja društveno-političkih dokumenata, te marksističke i humanističke literature, Golčić je izabrao 40 fakultativnih, dezirabilnih ličnih i društvenih potreba i vrednota bitnih za društveni život čovjeka. Distinkcije i preferen-

cije vrednota proučavao je s obzirom na veći broj nezavisnih varijabli. Ukupan rang svih vrednota iskazuje dominaciju vrednota zdravlja, ljubavi, umnih sposobnosti i dobrih međuljudskih odnosa. Autor je također posebno iskazao egovalentne i alovalentne vrednote, te ambivalentne vrijednosti sa statistički beznačajnom tendencijom prema egovalentnim ili alovalentnim vrijednostima.

Ovo skromno istraživanje, obavljeno isključivo vlastitim snagama, uspješan je pokušaj istraživačkog tematiziranja načelne aksiološke situacije u nas.

Božo Jušić je u radu *Vrijednosni kriteriji razvoja obrazovne strukture* razmatrao ulogu obrazovanja kao izvanekonomskeg kriterija razvoja u nas. Namjera mu je bila da pokaže mogućnosti operacionalizacije izvanekonomskih kriterija u svrhu ocjene politike obrazovanja i politike podjele rada iz koje obrazovni zahtjevi i proizlaze.

U prvom dijelu analizira postavku da osnovnu vrednotu razvoja predstavlja razvoj ličnosti, a prema kojoj kriteriji ekonomske efikasnosti ne mogu biti presudni prilikom ocjenjivanja razvoja. Argumentaciju nalazi u normativnom određenju humanih vrednota, te bi normativni okvir trebao biti osnova vrednovanja obrazovne strukture. U toj se raspodjeli »može i mora« govoriti o opravdanim ili neopravdanim socijalnim razlikama, jer i obrazovne razlike imaju klasni karakter. Zadržavajući se na normativnom definiranju vrijednosne osnove zaposlenosti i obrazovne strukture zaposlenih Jušić piše da »Princip jednakosti i solidarnosti mora uključiti i takvu preraspodjelu vrijednosti u kojoj se čak i momentani porast određenih aspekata ekonomskog outputa može dogoditi, radi stabilizacije koja traži prestrukturiranje u proizvodnji ili društvu uopće«. Tako bi politika odgoja i obrazovanja trebala biti osnovna korektivna mjera kojom bi se ublažile i brže prevladale postojeće društvene nejednakosti.

Drugi dio priloga čini razrada osnovnih kvantitativnih obilježja nejednakosti i njihove društvene valorizacije. U zaključku Jušić zastupa stav da klasične metode analize obrazovne strukture (npr. indeks obrazovne razine) treba dopuniti, a negdje i zamijeniti pristupom koji ističe osnovne klasnog uređenja društva. Prema tome, kriterij razvoja nije svaki porast obrazovne razine, nego mora biti uzet u obzir princip njegove socijalne raspodjele. U tom smislu ocjena obrazovne strukture s vrijednosnog stajališta predstavlja indirektno pokazatelj i kriterij jednog od ključnih aspekata egalitarnosti podjele rada.

Zadržimo se još ukratko na temeljnim problemima kojima se u svojim referatima bave *Duško Sekulić* i *Helmut Landher*.

Središnji problem Sekulićevog rada *Vrijednosne orijentacije kao faktori organizacionog ponašanja* jest utjecaj različitih sistema vrijednosti na ponašanje ljudi u raspodjeli ukupnog dohotka i osobnih dohodaka u nas. Ova »čisto spekulativna analiza« poslužila je autoru da bi ponajprije eksplicirao razliku u djelovanju vrednota i normi («kolektivnih pravila»), ali uz opasku da se u stvarnosti to teško može lučiti i detaljnije razmatranje oblikovanja vrijednosne orijentacije pod utjecajem normativnog sistema društvene organizacije.

Raspodjela osobnih dohodaka prema Sekuliću je najosjetljivija točka samoupravljanja. Zato ga interesira što bi se dogodilo u uvjetima stvarne demokratizacije utjecaja. On ističe da utjecaj deprivilegiranih grupa i sada postoji u obliku latentne moći (štrajk), paternalističkog mentaliteta uprave poduzeća (relikt tradicionalne kulture), činjenice da uprava nije orijentirana isključivo na ekonomsku efikasnost i rast, te da su plaće praktički limitirane. Potencijalni izvor napetosti u ponašanju pojedinaca u raspodjeli Sekulić vidi u izričitoj nekonzistentnosti tradicijskog vrijednosnog sistema (koji insistira na jednakosti) i ideološkog normativnog kompleksa (koji s jedne strane insistira na principu raspodjele prema radu, odnosno nejednakosti, a s druge na korektivnom principu solidarnosti). U odgovoru na svoje pitanje Sekulić će reći da bi se ljudi u uvjetima neposrednijeg utjecaja rukovodili slijedećim trima osnovnim vrijednosnim orijentacijama: *egalitarizmom*, »najamničkom orijentacijom« i *kolektivno-poduzetničkim usmjerenjem*.

U ovoj spekulativnoj analizi argumentacija se pokušava izvesti konstrukcijom intelektualnih modela za situacije. Osnovni je problem — ne polemizirajući — u tome što je praktična vrijednost takvih analiza minimalna, jer kada bi i bilo

OSVRT NA SIMPOZIJ

tako morali bismo voditi računa da između vrednota i stvarnog ponašanja pozitivna korelacija postoji samo u asimetričnim društvenim situacijama.

Saopćenje *Izmjena svijeta i mjera života*, koje je podnio *Helmut Landher* vjerojatno je torzo za moguću eksplikaciju teza da potreba izmjene postojećeg svijeta proizlazi iz razbijenog prvobitnog jedinstva rada i uvjeta rada, te »nacrtu sheme izmjene svijeta« zasnovane na planskoj intervenciji u »dinamiku rastvaranja, razdvojenosti rada i uvjeta rada i stvaranja jedinstva«. Najveći balast u toj izmjeni (uvažavajući »princip neodredljivosti i nepredvidivosti«) jest građanska analitička moć prosuđivanja i vrednovanja društvenog odnosa, što znači da »je nužno izmjenu svijeta započeti u sebi, u subjektu«, jer »u svima nama leži talog građanskog subjektiviteta« i kao takvi možemo »pojesti revoluciju«.

* * *

Iz treće grupe ponajprije bismo se zadržali na prilogu *Ognjena Čaldarovića* pod naslovom *Društvene vrijednosti i ljudske potrebe u urbanističkom planiranju*. Propitujući sistem urbanog planiranja unutar šireg društvenog sustava, Čaldarović je posebnu pažnju posvetio njegovim vrijednosnim pretpostavkama te uspješnosti na primjerima iz naše stvarnosti.

Prostorno se planiranje kao sistem kontrole i regulacije procesa urbanizacije temelji na institucionaliziranim stavovima (vrijednosnim postavkama), koji bi trebali što adekvatnije izražavati potrebe većine stanovnika. Urbanistički dokumenti kao prostorne artikulacije »budućih« ljudskih i društvenih potreba često društvenu stvarnost tretiraju kao jednostavan fenomen i reduciraju je na nešto prosječno. Vrijednosno neutralan stav eksperata negira potrebu reorijentacije prostora u politički i društveno vrijednosno jasno orijentiranu aktivnost.

Pitanje mogućnosti ekspliciranja ljudskih potreba u urbanom planiranju prije svega znači traganje za odgovorom na problem: čije se potrebe planiraju, odnosno za koga se izrađuje plan? Praksa planiranja polazi od tzv. »prosječnog čovjeka«. Zato — uvažavajući činjenicu konfliktnosti društva — tradicionalno urbano planiranje treba prevladati. Neke grupe planera »socijalno evidentiranje« ljudskih potreba smatraju nužnom fazom planiranja i teže preciznom definiranju subjekta i objekta planiranja.

U tom okviru Čaldarović proučava prostorne razlike kao oblik društvenih nejednakosti u našem društvu. Ističe da je to temeljno polazište urbanog planiranja. Budući da je socijalna struktura društva gradskog stanovništva heterogena, a »slika našeg grada slika klasnog društva« ne može se govoriti o planiranju za »prosječnog građanina«. Tome je stvarno tako, jer se vrijednosti na kojima počiva prostorno planiranje i potrebe kojima ono odgovara mogu identificirati kao potrebe sređenog pripadnika »srednje klase«. Naime, planiranje kao stručni izraz određenih političkih odnosa u prostoru utječe na perpetuiranje društvenih nejednakosti u prostoru. To i nalaže potrebu promjene načina rada.

Nemožemo zaobići radove *Ivana Cifrića* i *Ivana Magdalenića*, koji na temelju rezultata dobivenih u okviru projekta »Društveni aspekti povezivanja Zagreba i okolnih područja« (1972) i ovom prilikom nastavljaju sa umješnim korištenjem teme odnos velikoga grada i njegove okolice sa stajališta zadovoljavanja potreba stanovništva.

Rezultati dobiveni na reprezentativnom uzorku stanovnika Središnje Hrvatske *Ivanu su Cifriću* podloga za rad *Mjesto zadovoljavanja nekih ekonomskih potreba domaćinstava*. Dominirajući centar zadovoljavanja ekonomskih potreba prema prilogu — za kojega i sam autor kaže da »nema niti teorijski niti perfekcionistački karakter« — je Zagreb. Međutim, postoji povezanost između obilježja »centralnost« naselja i razine zadovoljavanja potreba pojedinih kategorija stanovništva. Primjerice, radničko-seljačka domaćinstva osnovne potrepštine najčešće nabavljaju u mjestu stanovanja, seljačka u lokalnom i općinskom središtu, radnička u regionalnom središtu, a službenička u Zagrebu, što govori u prilog hipotezi o hijerarhičnosti mjesta nabavke osnovnih potrepština s obzirom na tip domaćinstva. Povezanost je nađena i s obzirom na varijable: veličina posjeda i standard domaćinstva, iako na izbor mjesta u kojem se najčešće obavlja kupovina utječu objektivni (broj i snabdjevenost

trgovina) i subjektivni kriteriji (blizina, izbor i kvaliteta robe, i sl.). Kada je riječ o kupovini živežnih namirnica domaćinstva su općenito orijentirana na mjesta boravka.

Cifrić zaključuje da ispitanici s nižim standardom, seljačka i seljačko-radnička domaćinstva uglavnom u kupovini sežu do općinskih središta, te da »Seljačka i seljačko-radnička, i radnička domaćinstva, kao i domaćinstva s niskim standardom zadovoljavaju ekonomske potrebe uglavnom na egzistencijalnom nivou, odnosno znatno nižem nego ostale kategorije domaćinstava...«

Predmet rada *Ivana Magdalenića*, koji ima ponešto podulji naslov (*Dvije vrste kulturnih potreba stanovnika Središnje Hrvatske i mogućnosti zadovoljavanja tih potreba*) jest analiza zadovoljavanja »potrebe (Magdalenić pod potrebom razumijeva »izraženi interes ili želju da se neki sadržaj konzumira«) za konzumacijom nekih sadržaja tzv. 'ozbiljne' kulture...« i »potrebe za konzumacijom sadržaja tzv. 'lake' kulture«. Autor pri tom izraz »izražen« koristi kao skupni prijevod« stupnjeva »velik« i »veoma velik« na skalama intenziteta, a »mogućnost zadovoljavanja potreba« zapravo je određeni broj posjeta izvjesnoj vrsti kulturnih priredaba u toku jedne godine.

Ne ulazeći u podrobnija razmatranja determinacione strukture pojedinih vrsta kulturnih potreba Magdalenić podvlači krucijalnu socijalnu razliku u interesu za »ozbiljnu« i »laku« kulturu, da bi zaključio: »Podaci o zadovoljavanju interesa su ... još turobniji...«

Analizirajući zadovoljavanje ovih potreba s obzirom na mjesto posjete manifestacija, Magdalenić je pokazao da se Zagreb daleko više ističe kao kulturno središte u kojem se zadovoljavaju potrebe za tzv. »ozbiljnom« kulturom, dok je kod »lake« kulture izrazita dominacija općinskih centara. Na temelju toga tvrdi da je tzv. »laka« kultura više demokratizirana, nego »ozbiljna«. Taj je zaključak potvrdio i propitivanjem odnosa između razvijenosti potreba (interesa) i učestalosti njihova zadovoljavanja našavši da osobe s izraženim interesom za »ozbiljnu« kulturu tu svoju potrebu češće zadovoljavaju, jer imaju privilegiran položaj. Magdalenić zaključuje: »... ne samo da je privilegija 'biti kulturni' u smislu posjedovanja razvijenih i formiranih potreba za 'ozbiljnom' kulturom, nego postoji i privilegija u zadovoljavanju te privilegije! Ili: kad si 'kulturno dorastao' potrebi za kazalištem, 'ozbiljnom' glazbom, izložbom i sličnim priredbama, onda ti je lakše tu potrebu zadovoljiti nego ako tvoj 'kulturni horizont' dopire tek do potrebe za 'kulturno-zabavnom' priredbom.«

Dušica Seferagić je u referatu *Urbane potrebe stanovnika dijela Zagreba* pokušala sistematizirati i objediniti rezultate nekoliko operativnih istraživanja provedenih u različitim dijelovima Zagreba. Njezin je napor tako pokušaj stvaranja jedne pretpostavke za urbanosociološki teoriju u nas. Predmet rada u užem smislu jest raspodjela urbanog (društvenog) standarda među različitim društvenim grupama koje su prostorno segregirane i žive životom različita kvaliteta. Kolektivni standard je značajan zato što predstavlja institucionalizirani način zadovoljavanja urbanih potreba.

Autorica pokazuje da s obzirom na društvenu i prostornu pripadnost postoje značajne razlike u načinu gradskog života, te je pojam »zagrebačko« samo jedna opća oznaka za slično u životu Zagreba. Tako je postavila i »jednu hipotezu, koja zahtijeva daljnju provjeru: što je dohodak, obrazovanje, standard niži, te što su životni uvjeti teži a teže (i vlastitim radom) stečeno ono što se posjeduje, manje je razvijena kritička svijest i kultura aspiracija. U nerazvijenim uvjetima potrebe su homogenije jer su primarnije i svedive na nekoliko osnovnih. Naprotiv, u društvu gdje je nivo razvitka viši a jednakost među ljudima veća, postoji jedna druga vrsta homogenosti koja proizlazi iz jednakosti u bogatstvu, mada su individualne potrebe heterogenije. Sa stupnjem razvoja društva i visinom položaja u njemu raste i kritičnost i nezadovoljstvo, stoga što su aspiracije prerasle u očekivanja koja brzaju pred ostvarenjima.«

U zaključku susrećemo propitivanje mogućnosti sudjelovanja građana u planiranju razvoja naselja i u teritorijalnoj samoupravi. Citiramo: »Iz neobaviještenosti, nezainteresiranosti i pasivnosti građana, veoma se često izvodi naopaki zaključak kako oni nisu dorasli samoupravljanju, umjesto da se iste te građane što jasnije, sistematičnije i pravovremeni informira i zainteresira, da im se davanjem stvarne pomoći pruži razlog za aktivnost.«

OSVRT NA SIMPOZIJ

Rad *Tihomira Borzana i Ante Lauca* »Analiza zadovoljenja osnovnih potreba stanovnika Slavonije i Baranje« empirijska je evidencija stupnja zadovoljenja nekih osnovnih potreba stanovništva ovoga dijela Hrvatske. U jednom istraživanju provedenom na uzorku veličine 3.223 jedinice godine 1975. snimljeno je stanje zadovoljavanja ovih potreba: zdravlje, prehrana, stanovanje, transport, mogućnost obrazovanja i mogućnost stvaralačkog rada. Ne ulazeći detaljnije u rezultate — od kojih su autori prezentirali samo marginalne distribucije odgovora po stupnjevima intenziteta skale — podvukli bismo i korisnost ovakvih snimanja potreba. Iako je bjelodano da radu (ne znamo vrijedi li to za istraživanje općenito) nedostaje jedna solidnija teorijska eksplikacija, slažemo se s autorima »da je neophodno empirijski istraživati zadovoljenje potreba stanovništva i korištenjem teorijskih i metodoloških dostignuća doprinosti što efikasnijem i humanijem zadovoljenju potreba«.

Silva Mežnarić i suradnici sa FSPN iz Ljubljane pružili su nam izvještaj lukrativne prirode o, gotovo bismo rekli, tek iniciranom istraživanju a kojim sociološkom općinstvu iznose ne samo hipotetsku konstrukciju, nego i dileme s kojima se susreću. U tom smislu prilog *Preplitivanje vrednota pri uspostavljanju jedne nove radne organizacije* u nas nije uobičajen i predstavlja neosporno osvježeno.

Središnje pitanje na koje autori nastoje (iako rezultate nisu dokraja obradili) odgovoriti jest kako će dotad zatvorena okolina nove radne organizacije reagirati na mnogostruke promjene, koje će izazvati tehnološki kompleksna inovacija, koncentracija stanovništva sa »juga«, koji će doći u Sloveniju (govore drugim jezikom, imaju drugačije kulturne navike), koje se promjene mogu očekivati vezano uz infrastrukturu, posebice problem destrukcije socijalnosti tradicionalnog tipa, itd. Nastojeći pružiti odgovor na ovo pitanje u toku jednog zadatka, grupa autora je sačinila listu formalnih i neformalnih lidera i nastojala dobiti približnu strukturu njihovih vrednota važnih za proces odlučivanja o problemu nove radne snage i izgradnje stanova, ušla je u istraživanje vrednota i interesa stanovništva koje živi u neposrednoj okolici rudnika, itd. Interesantan je rezultat, koji potvrđuje jugoslavenski specifikum, da u vrijednosnoj orijentaciji između lokalnih lidera i stanovništva postoji izrazito neslaganje.

Vrijednost ovoga rada ogleda se i u tome što autori predlažu i sasvim konkretna rješenja, odnosno što sociologiju stvarno prakticiraju.

Rajku Dobrijeviću iz Splita rezultati ispitivanja idejno-političkih stavova i mišljenja polaznika Omladinske političke škole u Šibeniku poslužili su da bi napisao saopćenje *Neki ideološko-politički aspekti društvene orijentacije šibenske omladine*. Dobrijević se usredsredio na rasprostranjenost samoupravne socijalističke orijentacije, stavova o egalitarizmu i neegalitarizmu, zastupljenost potrošačke orijentacije, rasprostranjenost nereligioznosti i religioznosti, te nacionalnu vezanost i internacionalnu orijentaciju.

Našao je da se ova strogo selekcionirana grupa mladih pozitivno odnosi prema samoupravljanju kao ideji, načinu organizacije društva i obliku upravljanja, otkrio je »egalitarno raspoložene, koji su skloni potpunoj društvenoj jednakosti; neegalitarno orijentirane koji su skloni društvenoj nejednakosti i jedan 'tip' umjerenog i realističkog egalitarizma koji dozvoljava razlike na osnovi rezultata rada« (osporivši stereotip prema kojem je omladina pretežno egalistički odnosno egoistički orijentirana) materijalne ciljeve »dosta visoko cijene, ali ne toliko jednostrano i ne na takav način da su mladi zahvaćeni 'potrošačkom psihologijom' zapadnog tipa i sadržaja«. Kako se radi o polaznicima političke škole, tj. o grupi selekcioniranoj prema idejnoj orijentaciji, razumljivo je što je među njima izrazito ograničena religiozna orijentacija, te što nema etnocentrizma i nacionalne netolerancije, nego se uočava otvorenost prema svijetu, internacionalna orijentacija i objektivnost.

* * *

U ovom objektivistički pisanom osvrtu nismo ulazili u vrednovanje dosega pojedinih priloga. Očigledno je da se po tome oni međusobno bitno razlikuju, jer među njima ima onih koji su zapravo ponavljanje više ili manje poznatih stvari (bez teorijskih i metodoloških inovacija), ali i onih koji promiču sociologijsko istraživanje

ljudskih potreba i društvenih vrijednosti, radilo se o teorijskom ili empirijskom pristupu. Na žalost, radovi koji ulaze u ovu visokovrednovanu podgrupu općenito su više nego rijetki. Pa čak i onda kada dolaze od poznatijih autora.

Prema tome, *simpozij »Suvremeno društvo i problem ljudskih potreba i vrijednosti«* — što se tiče znanstvenog domašaja u užem smislu (doprinos teoriji i iskustvenim istraživanjima) — *zastao je nekako na razini ponavljanja pitanja i prepoznatljivosti rezultata*. Međutim, i ono nekoliko priloga koji izlaze izvan ove, grubo rečeno, »prosječnosti« sigurno znače veoma mnogo, jer ne samo da su pridonijeli uspjehu simpozija, koji je pokazao izuzetnu znanstvenu i društvenu relevantnost istraživanja ljudskih potreba i društvenih vrijednosti u našoj suvremenosti, nego su se javili u situaciji u kojoj se inače u pravilu i ne očekuju dalekosežni rezultati. Naime, prilikom vrednovanja znanstvenih i stručnih skupova ove vrste dužni smo voditi računa da oni prije svega predstavljaju mjesto okupljanja i komunikacije između sociologa. Dodamo li tome da su se na ovom Simpoziju okupili predstavnici više struka, da je uspostavljen plodan — iako ne i produbljen — interdisciplinarni dijalog, onda ti momenti govore da je on općenito uspio. Posebice ta ocjena stoji vodimo li računa o interdiscipliniranosti skupa i sudjelovanju mahom mlađih i najmlađih sociologa.

Budući da je donijeta odluka o ponavljanju ove opće teme putem simpozija posvećenih specificiranim pitanjima, za očekivati je da će ti skupovi predstavljati stvarnu mogućnost da se u ponovnom kolektivnom intelektualnom naporu poradi i pridonese interdisciplinarnom istraživanju potreba i vrijednosti u našem društvu, i to kako s teorijskog tako i s empirijskog stajališta. Odziv velikoga broja referenata i diskutanata prvom prilikom daje za to izvjesne garancije. Bili bismo, međutim, neobjektivni kada ne bismo istakli da je ovako značajna tema odnosno simpozij prošao bez sudjelovanja velikoga broja naših eminentnih sociologa, pa čak i onih koji se tom problematikom bave.